

Wiadomość o XIX-wiecznym polskim czasopiśmie pszczelarskim: „Organie Prowincjonalnego Towarzystwa Pszczelarzy na W. Ks. Poznańskie”

Report on the 19th-century Polish beekeeping magazine:
“Organ Prowincjonalnego Towarzystwa Pszczelarzy
na W. Ks. Poznańskie”

Leszek Kośny

Muzeum Przyrodnicze w Jeleniej Górze
e-mail: entomologia@muzeum-cieplce.pl

Roman Tomaszewski

Abstract: Published between 1892 and 1893, “Organ Prowincjonalnego Towarzystwa Pszczelarzy na W. Ks. Poznańskie” was a journal known within the beekeeping community. However, due to the lack of surviving copies, it had not been studied directly. The situation changed with the discovery of a complete set of issues in a private collection. **The aim** of this article is to provide a comprehensive analysis of the journal, both in terms of its content and its connections with the environment, that is the history of the founding institution, its place among other 19th Polish beekeeping periodicals, its presence in specialized bibliographies, and the profiles of its editors. The study employs the following **methods:** inductive and deductive, critical analysis, content analysis, and bibliographical research. **Findings:** “Organ...” was a bilingual journal. In the first year of the magazine’s existence, the Polish version was translated from German, which should be considered the primary language. In the following year, the journal was divided, with each language edition having a separate editor. Since no German copies have been found to date, a direct comparative analysis is not possible. The Polish edition of “Organ...” was modest in size and had a limited print run. It quickly became unavailable in its original form, and references to it were often distorted, diminishing its value as a periodical. The memory of this title has survived only in a few bibliographies and studies on beekeeping literature. Contrary to the established narrative, it should be recognized as an important publication – not only as an

association journal promoting apiculture but, more significantly, as a publication of official organization, published in Polish language at a time of intensified anti-Polish policies by the German state.

Keywords: beekeeping, beekeepers, organizations, journals, bibliography, Greater Poland, history, 19th century.

Wstęp

„Organ Prowincjonalnego Towarzystwa Pszczelarzy na W. Ks. Poznańskie” (Międzychód, Poznań, 1892–1893) ma kilka cech, które sytuują go w pozycji czasopisma kształtującego charakter organizacji pszczelarskich Wielkopolski i szczególnie cennego ogniwa łączącego polskie czasopisma pszczelarskie z tego obszaru w wieku XIX. Stanowił on jedyny polskojęzyczny organ stowarzyszeń pszczelarskich XIX-wiecznej Wielkopolski, który był wydawany i redagowany siłami oficjalnie zarejestrowanej organizacji. Tytuły takie jak „Pszczelarz” (Krotoszyn, Ostrów, Poznań, Gniezno, styczeń 1880 – grudzień 1884), „Pasiecznik” (Poznań, styczeń 1883 – grudzień 1887) czy „Pasieka” (Poznań, grudzień 1896 – 1919?) ukazywały się z inicjatywy i dzięki finansowaniu osób prywatnych.

Celem niniejszej publikacji jest przeprowadzenie kompleksowej analizy czasopisma. Możliwość taka pojawiła się dzięki odnalezieniu oprawionego kompletu numerów w zbiorach prywatnych. „Organ...”, wykazywany jak dotąd tylko w bibliografii i literaturze dziedzinowej – pszczelniczej¹, nie doczekał się badań prowadzonych z autopsji, a doniesienia na jego temat opierały się jedynie na przesłankach. Przyczyn takiego stanu rzeczy można dopatrywać się w tym, że do tej pory nie został odnaleziony w zbiorach bibliotecznych. Zachowany adligat (klocek introligatorski), współoprawny komplet zeszytów „Organu...”, można nazwać białym krukiem polskiego czasopiśmiennictwa pszczelarskiego.

Jak wynika z danych redakcyjnych, czasopismo przeznaczone dla polskich członków Prowincjonalnego Towarzystwa Pszczelarzy, w pierwszym

¹ W artykule będą występowały dwa terminy: pszczelarstwo i pszczelnictwo, często traktowane jako synonimy. Historycznie znaczenie tych pojęć zmieniało się. Obecnie jest przyjęte, że pszczelarstwo zajmuje się zagadnieniami praktycznymi związanymi z utrzymaniem (chów) i rozrodem (hodowla) pszczół. Pszczelnictwo natomiast to nauka o pszczelarstwie, pojęcie szersze, obejmujące wszelkie zagadnienia związane z pszczołami: chów i hodowlę, biologię pszczół, ich choroby, rośliny miododajne, produkty pszczele, historię pszczelarstwa itd.

roku wydawania było tłumaczeniem z języka niemieckiego². Oprócz tytułu „Vereinsorgan des Prov.=Imkervereine für Posen” nieznana jest treść wydań niemieckich³.

Dzieje powstania instytucji sprawczej „Organu...”

Obszar Wielkopolski w pierwszej połowie XIX stulecia był miejscem, gdzie swoją aktywność zaczęły przejawiać grupy społeczne zainteresowane zrzeszaniem się producentów z rolno-przetwórczego sektora gospodarki⁴. Był to czas, w którym pszczelarstwo w Niemczech cieszyło się szczególnymi względami czynników rządowych⁵, co sprzyjało rozwojowi pszczelarstwa wielkopolskiego, które weszło w ten wiek w stanie znacznego zacofania⁶. Lata 1840–1848 przyniosły pewne złagodzenie antypolskich restrykcji zaborcy pruskiego; uzyskano zgodę na wydawanie czasopism fachowych⁷. Jednak na pierwsze polskojęzyczne czasopismo pszczelarskie z obszaru Wielkiego Księstwa Poznańskiego zainteresowani odbiorcy musieli czekać do roku 1880. Należy tutaj podkreślić, że w drugiej połowie XIX wieku, w okresie rządów kanclerza Ottona von Bismarcka, akcja germanizacyjna skierowana przeciwko gospodarce i kulturze narodu polskiego przybrała cechy szczególnej bezwzględności⁸. Olbrzymie znaczenie dla rozwoju gospodarki pszczelarskiej Wielkopolski miała działalność osób zawodowo związanych z edukacją szkolną na różnych szczeblach nauczania. Nieocenione zasługi dla stworzenia nauczycielskiego ruchu pszczelarskiego miał Wojciech Lipski z Lewkowa pod Ostrowem Wielkopolskim. To on uzyskał

² Dokonywanie tłumaczeń z wersji niemieckojęzycznej nasuwa przypuszczenie, że była to część zasadnicza tego wydawnictwa, być może także o większej objętości i nakładzie niż wersja polskojęzyczna. Zapisy na wersję „Organu...” dla niemieckojęzycznych członków Towarzystwa prowadzone były odrębnie.

³ Tytuł wydania niemieckiego zaczerpnięty został z artykułu G. Snowadzkiego, *Geschichte des Verbandes der Großpolnischen Imkervereine*, „Posener Bienenwirt” 1929, nr 8/9, s. 144.

⁴ R. Komierowski, *Rys historyczny I-go dwudziestopięcioletniego istnienia Centralnego Towarzystwa Gospodarczego w W. Ks. Poznańskim do 1885 r.*, w: *Księga Jubileuszowa wydana w 50-tą rocznicę założenia Centralnego Towarzystwa Gospodarczego w Wielkim Księstwie Poznańskim, 1861–1911*, Poznań 1911, s. 2.

⁵ F. Osiak, *O pierwszych organizacjach pszczelarskich w byłym zaborze pruskim*, „Pszczelarstwo” 1957, nr 11, s. 326.

⁶ Z. Kostrzewski, *Organizacja wielkopolskich pszczelarzy*, Poznań 1981, s. 3.

⁷ S. Walerowicz, *Z historii wielkopolskiego ruchu pszczelarskiego (część 1)*, „Pszczelarstwo” 1981, nr 6, s. 21.

⁸ S. Jędraś, *Z dziejów koła pszczelarzy w Lesznie*, Leszno 1984, s. 7.

zgode na powołanie pierwszego powszechnego kursu pszczelarskiego przeznaczonego wyłącznie dla nauczycieli, który ostatecznie odbył się w maju 1854 roku w Lewkowie⁹. Towarzystwa pszczelarskie na obszarze Wielkopolski pojawiły się już na początku drugiej połowy wieku XIX. Za pionierską jednostkę uznaje się Towarzystwo Pszczelnicze w Sierakowie na Rawicz i Okolicę¹⁰, założone w 1852 roku przez nauczyciela Karola Liebego, który nauki pobierał u Jana Dzierżona¹¹. W następnych latach powstały towarzystwa: w majątku niemieckim Barga (dzisiejsze Zbarzewo) w roku 1862, w Kościanie w roku 1870 oraz w Skwierzynie nad Wartą w 1873 roku¹². To one, jako pierwsze, przyjęły na siebie zadania propagowania postępu w chowie i hodowli pszczoł. Co istotne, wymogiem koniecznym przy zatwierdzaniu przez władze niemieckie statutu nowo powstających stowarzyszeń było posługiwanie się w nich przede wszystkim językiem niemieckim¹³. Używanie języka polskiego podczas zebrań było kwestią woli zgromadzonych. Organizacja, która połączyła lokalne koła pszczelarskie z części terenów zaboru pruskiego, powstała pod koniec 1874 roku, kiedy powołany został do życia Bromberger Centralverein für Bienenzucht (Bydgoski Centralny Związek Pszczelarski). Związek z Bydgoszczy miał charakter silnie proniemiecki, podobnie jak utworzony w 1878 roku związek prowincjonalny w Pile. Organizacja pilska zrzeszała przede wszystkim pszczelarzy niemieckich i obejmowała obszar północno-zachodni Wielkiego Księstwa Poznańskiego wraz z powiatem złotowskim. W przeciwieństwie do tych dwóch trzeci z wielkopolskich związków skupiał głównie Polaków. Powstał m.in. dzięki działaniom przewodniczącego lokalnego towarzystwa w Lesznie, Aleksandra Kwiatkowskiego, a zarejestrowany został w 1881 roku jako Bienenwirtschaftlicher Hauptverein im Großherzogtum Posen (Główne Towarzystwo Pszczelnicze na Wielkie Księstwo Poznańskie) z siedzibą Zarządu Głównego w Lesznie. Do przynależności organizacyjnej zachęcały subwencje rządowe, a także zjazdy i wystawy, które bardzo ożywiały działalność. Współpraca członków narodowości polskiej i niemieckiej – przy obostrzeniach, jakie niosła ze sobą

⁹ Ibidem.

¹⁰ Z. Kostrzewski, *Działalność organizacji pszczelarskich w Wielkopolsce*, Poznań 1987, s. 22.

¹¹ Ks. Jan Dzierżon (1811–1906), duchowny z Łowkowiec na Górnym Śląsku, był autorem teorii dzieworództwa (partenogenezy) u pszczoł oraz nowatorskiego projektu ula robocznego o ruchomych plastrach. Te rewolucyjne jak na owe czasy dokonania sprawiły, że z czasem zyskał światową sławę. Zob. R. Tomaszewski, *Nie tylko Dzierżon: wprowadzenie do bibliografii piśmiennictwa pszczelniczego na Śląsku*, „Biblioteka” 2011, nr 15.

¹² S. Jędraś, *Powstanie Towarzystwa Pszczelniczego w Lesznie i jego działalność pod zaborem pruskim (część I)*, „Pszczelarstwo” 1983, nr 10, s. 21.

¹³ S. Walerowicz, *Z historii wielkopolskiego ruchu pszczelarskiego (część 2)*, „Pszczelarstwo” 1981, nr 7, s. 19.

polityka germanizacyjna państwa pruskiego – nie była łatwa. W celu ograniczenia, a nawet zahamowania wpływów elementu polskiego w istniejących związkach, władze pruskie podjęły kroki prowadzące do połączenia organizacji z Leszna, Bydgoszczy i Piły. Do zjednoczenia doszło w październiku 1887 roku, a nowo powstałe towarzystwo prowincjonalne otrzymało nazwę Bienenwirtschaftlicher Provinzialverein für Posen¹⁴. Jednym z warunków połączenia było powierzenie kierownictwa Polakowi, Aleksandrowi Kwiatkowskiemu. To właśnie on odegrał kluczową rolę w organizowaniu życia pszczelarskich organizacji Wielkopolski. Swoje doświadczenie zdobywał w pionierskim Towarzystwie Pszczelnicznym w Sierakowie, które mogło pochwalić się bliskimi kontaktami ze znanym już wówczas powszechnie ks. Janem Dzierżonem. Kwiatkowski był nauczycielem najpierw w wiosce Łaszczyń koło Rawicza, a następnie od 1871 roku w gimnazjum w Lesznie, gdzie nauczał przedmiotów technicznych. Pełniąc funkcję prezesa Towarzystwa Pszczelnicznego w Lesznie, a następnie również Głównego Towarzystwa Pszczelnicznego, dał się poznać nie tylko jako świetny organizator, wykładowca, ale i jako patriota. Skutkowało to licznymi atakami ze strony pszczelarzy niemieckich¹⁵. Kwiatkowski był redaktorem wydawanego w Lesznie od 1887 roku organu związkowego „Der Bienenwirt. Zeitschrift für rationelle Bienenzucht”. Szykanowany, zrezygnował w roku 1892 z dalszej działalności związkowej. Jego rezygnacja zbiegła się w czasie ze zmianami dotyczącymi wydawania przez Prowincjonalne Towarzystwo Pszczelarzy własnego czasopisma. Zaprzestano druku niemieckojęzycznego „Der Bienenwirt”, a w czerwcu 1892 roku ukazał się pierwszy numer powstającego w dwóch wersjach językowych „Organu...”, którego redakcję objął Carl Albert Wentzel.

„Organ...” w historii czasopiśmiennictwa pszczelarskiego Wielkopolski XIX wieku

Z powodu braku specjalistycznej literatury w języku polskim pszczelarze wielkopolscy zdobywali wiedzę teoretyczną początkowo z niemieckojęzycznych książek i czasopism. Szczególne znaczenie miały czasopisma poświęcone życiu zrzeszeń pszczelarzy. Od roku 1865 ukazywało się w Hanowerze czasopismo „Bienenwirtschaftliches Zentralblatt. Vereinsblatt d. Verbände Hannover,

¹⁴ S. Mendrała, *Rozwój organizacji pszczelniczych na zachodnich ziemiach polski (ciąg dalszy)*, „Bartnik Wielkopolski” 1937, nr 8, s. 260; S. Walerowicz, *Z historii wielkopolskiego ruchu pszczelarskiego (część 3)*, „Pszczelarstwo” 1981, nr 8, s. 18. Mendrała podaje niewłaściwą datę (1879) powstania związku w Bydgoszczy.

¹⁵ S. Jędraś, *75 rocznica śmierci Aleksandra Kwiatkowskiego*, „Pszczelarstwo” 1989, nr 5, s. 23.

Oldenburg u. Braunschweig”. Od roku 1876 w podtytule dodano jeszcze towarzystwo bydgoskie „...und für den Bromberger Centralverein für Bienenzucht”. Można zaryzykować stwierdzenie, że był to pierwszy organ prasowy kierowany do organizacji pszczelarzy na terenie Wielkiego Księstwa Poznańskiego. Od roku 1875 ukazywało się we Lwowie pierwsze polskojęzyczne czasopismo poświęcone pszczelnictwu, „Bartnik Postępowy”. Redagowany przez prof. Teofila Ciesielskiego miesięcznik prenumerowany był również w Wielkopolsce. Na jego łamach pojawiały się doniesienia wielkopolskich działaczy pszczelarskich, którzy nie mieli w tym czasie własnego polskojęzycznego czasopisma fachowego. Sytuację tę zmienił dopiero w styczniu 1880 roku Leon Stabrowski, wydając pierwszy numer miesięcznika „Pszczelarz” (styczeń 1880 – grudzień 1884). Redaktor i nakładca tego czasopisma był bardzo energicznym działaczem, który inicjował powstawanie nowych towarzystw pszczelarskich, organizował kursy pszczelarskie w swojej pasiece, przewodniczył jako prezes towarzystwom pszczelniczym w Krotoszynie i Krobi, a także miał swój udział w zjednoczeniu wielkopolskich pszczelarskich towarzystw terenowych. „Pszczelarz” nosił początkowo podtytuł „Pismo poświęcone wyłącznie pszczelnictwu. Organ Towarzystw Pszczelniczych w Wielkiem Księstwie Poznańskiem”. Pomimo zadeklarowanej funkcji oficjalnego organu wielkopolskich organizacji pszczelarskich „Pszczelarz” był własnością Stabrowskiego. Kontakt z czytelnikami, a także organizacjami pszczelarskimi okazał się niezadowolający dla samego redaktora. Niemniej jednak czasopismo było wykorzystywane przez pszczelarzy zrzeszonych w związkach oraz ich zwierzchników, gdyż zamieszczało ogłoszenia i sprawozdania z zebrań różnych okręgowych organizacji pszczelarskich¹⁶. „Pszczelarz” redagowany był w Chociszewicach koło Pępowa, a drukowany u Wojciecha Simona w Poznaniu. Od 1 sierpnia 1881 roku redaktorem „Pszczelarza” został dr Kazimierz Krasicki¹⁷. Krasicki przeniósł redakcję do Gniezna, gdzie czasopismo ukazywało się drukiem firmy Księgarnia i Drukarnia J.B. Lange, i zmienił podtytuł, który odtąd brzmiał: „Czasopismo dla pasieczników”. W słowie wstępnym nowy redaktor pisał, że „Pszczelarz” nie będzie organem ani wyodrębnionego terytorium, ani towarzystw pszczelarskich. Kiedy Krasicki przeprowadził się w 1882 roku do Lwowa, przekazał odpowiedzialność za redakcję Antoniemu Skalskiemu (sprawy prenumeraty i ekspedycji), faktycznie jednak dalej kierował czasopismem¹⁸. Numer 12 z 1884 roku był ostatnim wydanym zeszytem „Pszczelarza”¹⁹. Przez

¹⁶ J.P., *Jedno z najstarszych pism pszczelarskich*, „Pszczelarstwo” 1952, nr 2, s. 21.

¹⁷ S. Mazak, *Stulecie najstarszego periodyku Wielkopolski – „Pszczelarza”*, „Pszczelarstwo” 1981, nr 3, s. 17.

¹⁸ L. Kośny, *Wielkopolskie zagłębie czasopism pszczelarskich*, cz. 1, „Pasieka” 2016, nr 4, s. 51.

¹⁹ B. Grabowski, *Otwartość pszczelarska*, „Bartnik Postępowy” 1885, nr 17–18, s. 259.

prawie dwa lata, równoległe z czasopismem Krasickiego, ukazywało się inne czasopismo pszczelarskie z obszaru Wielkopolski – „Pasiecznik. Pismo poświęcone pszczelnictwu postępowemu”. Wydawany od 15 stycznia 1883 roku w Poznaniu miesięcznik, kierowany z miejscowości Wonieść pod Starym Bojanowem, był własnością ks. Józefa Stagraczyńskiego. Inicjatywa ta potwierdzała duże zaangażowanie w działalność pszczelarską innej poza nauczycielami grupy społecznej, a mianowicie osób duchownych. Ich rola w rozwoju polskiego pszczelarstwa była znacząca²⁰. Głównym współpracownikiem ks. Stagraczyńskiego i autorem tekstów w „Pasieczniku” był ks. dr Feliks Wartenberg z Kamieńca koło Trzemeszna. W ciągu pięciu lat funkcjonowania „Pasiecznika” ks. Stagraczyńskiemu nie udało się uzyskać odpowiedniej, ekonomicznie pożądanej liczby prenumeratorów. Redaktor od początku istnienia czasopisma obrał konkretną drogę: pismo nie było organem prasowym żadnej z organizacji pszczelarskich: „Nie zawadzi i o tym wspomnieć, że Pasiecznik nie jest organem żadnego Towarzystwa pszczelarzy, i nie służy niczym interesom wyłącznym; służyć chce tylko – pszczole i pasiecznikowi”²¹. Mimo to „Pasiecznik” drukował różnego rodzaju komunikaty i informacje dotyczące życia organizacji pszczelarskich z obszaru Wielkopolski. Ciekawy jest fakt, że zawiązane 30 października 1887 roku Towarzystwo Pszczelnicze na Śrem i Okolicę obrało jako swoje organy prasowe dwa czasopisma: właśnie „Pasiecznik” i „Der Bienenwirt”. Niestety informacja ta pojawiła się na łamach „Pasiecznika” w grudniu 1887 roku wraz z wiadomością o jego zamknięciu²².

Wspomniany już niemieckojęzyczny miesięcznik „Der Bienenwirt. Zeitschrift für rationelle Bienenzucht” ukazywał się od 1 sierpnia 1887 roku do początków roku 1892²³ i był oficjalnym organem Prowincjonalnego Towarzystwa Pszczelarzy, wydawanym z jego funduszy. Redaktorem został Aleksander Kwiatkowski, a jako miejsce wydania wybrano miasto, w którym siedzibę miała zjednoczona organizacja pszczelarska, czyli Leszno. Kwiatkowski osobiście zaprojektował dla nowego czasopisma winietę, wykonaną następnie w pracowni graficznej we Wrocławiu. Wielkopolska zjednoczona organizacja pszczelarska zyskała upragniony własny organ prasowy, w którym jednym z zadeklarowanych działów były „Informacje o stowarzyszeniu”. Wcześniej, jak pisał redaktor, sprawy towarzystw pszczelniczych przybliżały członkom różne, wybrane do tego celu, czasopisma specjalistyczne, jednak ważne de-

²⁰ L. Kośny, *Wielkopolskie zagłębienie czasopism pszczelarskich*, cz. 2, „Pasieka” 2016, nr 5, s. 40.

²¹ J. Stagraczyński, *Przedmowa*, „Pasiecznik” 1883, nr 1, s. 5.

²² J. Stagraczyński, *Oświadczenie*, „Pasiecznik” 1887, nr 11–12, s. 152.

²³ G. Snowadzki, op. cit., s. 143; *Bibliografia historii Polski XIX i XX wieku* (t. 3, 1865–1918, wol. 2, Warszawa 2010, s. 32) podaje, że ostatni był nr 1–3 z roku 1892.

cyzje władz, uchwały czy ogłoszenia pojawiały się w formie skrótowej i często nieterminowo²⁴. Nowe czasopismo stawiało sobie za cel budowanie silniejszej więzi między wszystkimi pszczelarzami w regionie, umożliwiając członkom stowarzyszeń, a także indywidualnym miłośnikom pszczół – dzięki aktualnym ogłoszeniom – uczestniczenie w spotkaniach organizacji²⁵. Kwiatkowski sprzeciwił się żądaniom członków stowarzyszeń narodowości niemieckiej, którzy przez podwyższanie składki członkowskiej chcieli uczynić czasopismo „Der Bienenwirt” organem obligatoryjnym, nie pozostawiając polskojęzycznej części organizacji wolnego wyboru prenumeraty²⁶. Polskie akcenty w tym czasopiśmie były obecne w postaci nazw miejscowości i nazwisk autorów oraz działaczy związkowych prawie na każdej jego stronie – mimo to nie znalazło ono aprobaty ze strony pokolenia młodych polskich patriotów z Augustynem Chełmińskim na czele²⁷. Jako przyczynę upadku czasopisma podaje się trudności finansowe (finanse wcześniej istotnie wpływały na regularność jego wydawania)²⁸. Pomimo odejścia Kwiatkowskiego z prezesury Prowincjonalnego Towarzystwa Pszczelarzy dwujęzyczny „Organ...”, który zastąpił „Der Bienenwirt”, urzeczywistniał dążenia tego działacza do współlistnienia języka polskiego z językiem niemieckim w życiu organizacji pszczelarskich Wielkopolski. „Organ...” ukazywał się nieregularnie od czerwca 1892 roku do grudnia 1893 roku. Początkowo obydwie wersje językowe były redagowane w Międzychodzie przez Niemca Carla Alberta Wentzla. W roku 1893 nastąpił podział: wersję polską redagowano w Brodnicy pod kierunkiem Chełmińskiego, redaktorem niemieckiej pozostał Wentzel.

Kolejnym czasopismem, które uznano za związkowy organ prasowy, był wydawany od 1896 roku w Oranienburgu „Praktischer Wegweiser für Bienenzüchter: unabhängiges Organ zur Förderung d. Bienenzucht”. Każdemu lokalnemu stowarzyszeniu opłacano prenumeratę jednego egzemplarza ze skarbku rejencji²⁹.

²⁴ Von der Redaktion, „Der Bienenwirt” 1887, nr 1, s. 1.

²⁵ Ibidem, s. 2.

²⁶ Z. Kostrzewski, *Działalność organizacji...*, s. 51; dodatkowe wyjaśnienie dotyczące składki: w kwotę składki rocznej dla każdego członka organizacji miał być wliczony koszt czasopisma za cały rok. Polacy, nawet gdyby czasopisma nie odbierali, opłatę i tak musieliby wnieść.

²⁷ F. Osiak, *O początkach prasy pszczelarskiej w Polsce*, „Pszczelarstwo” 1957, s. 214.

²⁸ Z. Kostrzewski, *Działalność organizacji...*, s. 51, 82; L. Karłowicz, *Z dziejów oświaty pszczelarskiej w Polsce*, Lublin 1993, s. 98.

²⁹ G. Snowadzki, op. cit., s. 144; od zeszytu 9 w 1898 roku w podtytule czasopisma pojawiła się informacja, że jest organem organizacji pszczelarskich na terenie Niemiec i oficjalnym organem Bienenwirtschaftlichen Provinzial-Vereins der Provinz Posen.

W ostatnich latach wieku XIX w Wielkopolsce podjęto jeszcze jedną próbę stworzenia polskiego czasopisma pszczelarskiego. Zerowy zeszyt „Pasięki” został dołączony w grudniu 1896 roku do gazety informacyjno-politycznej „Wielkopolanin”. „Pasiękę” wydawano do roku 1917, choć według niektórych źródeł datą końcową miał być rok 1919³⁰. Faktycznym redaktorem czasopisma był Chelmiński, ale jako nauczyciel rządowy nie mógł, według prawa wprowadzonego przez władze pruskie, oficjalnie pełnić tego stanowiska. Pszczelarze narodowości polskiej widzieli w „Pasięce” potencjał, który mógłby uczynić ją organem Prowincjonalnego Towarzystwa Pszczelarzy, jednak zarząd całkowicie ignorował czasopismo, nie dostarczając mu do druku zawiadomień, komunikatów czy sprawozdań³¹.

„Organ...” w bibliografiach i literaturze dziedzinowej

Niedostępność czasopisma „Organ...” była prawdopodobnie przyczyną braku tego tytułu w bibliografiach innych niż dziedzinowe dotyczące pszczelnictwa. Świadczyć o tym może jego brak w szczegółowo opracowanym wykazie czasopism wielkopolskich w *Bibliografii historii Polski XIX i XX wieku* (t. 3: 1865–1918, wol. 2, Warszawa 2010).

Do najważniejszych pozycji tworzących podstawy bibliografii pszczelnictwa w Polsce wydanych w pierwszej połowie wieku XX i obejmujących zasięgiem okres ukazywania się „Organu...” należą dwa opracowania, których autorami byli Tadeusz Grochowski i ks. Wacław Kranowski. *Bibliografia literatury pszczelniczej* Grochowskiego po raz pierwszy ukazała się – publikowana we fragmentach przez krakowskie czasopismo „Pszczelarz” – w latach 1918–1920. Część zawierająca informacje o dziewięciu polskich czasopismach pszczelarskich, zatytułowana *Kalendarze – czasopisma*, ukazała się w nr. 11 z 1919 roku. Cały spis opublikowany przez „Pszczelarza” wymieniał w sumie 146 pozycji literatury pszczelniczej³². Publikacja Grochowskiego była przez niego uzupełniana dwukrotnie. W *Zarysie bibliografii pszczelniczej polskiej* (Lwów 1925) zaprezentował 204 pozycje literatury, natomiast w kolejnej edycji, pt. *Polska bibliografia pszczelnicza* (Lwów 1931) – 318 pozycji³³. W trzech wydaniach tej ważnej i pionierskiej bibliografii dziedzinowej nie uwzględnio-

³⁰ R. Tomaszewski, *Od Ostroroga do „Pszczelnictwa Współczesnego” – zarys wielkopolskiego piśmiennictwa pszczelniczego*, „Biblioteka” 2013, nr 17, s. 90.

³¹ Z. Kostrzewski, *Działalność organizacji...*, s. 83.

³² L. Kośny, *Krakowski „Pszczelarz”, cz. 2, „Pasięka”* 2018, nr 2, s. 60.

³³ L. Kośny, *Stan badań nad polskimi czasopismami pszczelarskimi*, „Studia o Książce i Informacji” 2014, t. 33, s. 112.

no czasopisma „Organ...”. Jego istnienie odnotował dopiero ks. Kranowski, uzupełniając bibliografię Grochowskiego w roku 1934³⁴.

W literaturze datowanej na lata przed 1945 rokiem źródłem wspominającym o „Organie...” i zawierającym krótką jego ocenę był artykuł Grzegorza Snowadzkiego, redaktora „Posener Bienenwirt”, zamieszczony w tym czasopiśmie w 1929 roku, a mówiący o historii Związku Wielkopolskich Stowarzyszeń Pszczelarskich³⁵. Pamięć o „Organie...” nie była jednak powszechna w organizacji będącej spadkobiercą jego instytucji sprawczej. Opublikowany w „Bartniku Wielkopolskim. Organie Wielkopolskiego Związku Pszczelarzy” artykuł Stanisława Mendrali, przedstawiający historyczny rozwój organizacji pszczelarskich na zachodnich ziemiach Polski, mówił wprost: „W latach od 1891–1907 nie ma Provinzialverein własnego miesięcznika – dopiero w styczniu 1907 r. wyszedł pierwszy numer własnego czasopisma «Posener Bienenwirt» redagowanego jeszcze obecnie dla członków Związku, mówiących jęz. niemieckim”³⁶. Opinię o niedostępności czasopisma „Organ...” zdaje się potwierdzać fakt, że nie jest ono wykazane w dwuczęściowym spisie *Wykaz dzieł i czasopism Biblioteki Wielkopolskiego Związku Pszczelarzy w Poznaniu. 1937*, załączonym jako osobne druki do zeszytów 11 oraz 12 „Bartnika Wielkopolskiego” w roku 1937³⁷.

Bibliografie i spisy, które odnotowywały tytuły polskich czasopism pszczelarskich, były znacznie liczniej reprezentowane w okresie po II wojnie światowej. W roku 1952 Aniela Szwejczerowa i Jadwiga Groszyńska opracowały *Spis polskich biologicznych czasopism i wydawnictw ciągłych znajdujących się w bibliotekach polskich* (Warszawa–Łódź 1952), w którym znalazło się 18 tytułów czasopism pszczelarskich. Mimo że materiał do tej publikacji zgromadzono niemal wyłącznie na podstawie ankiety (poza większymi warszawskimi bibliotekami), przygotowany przez autorki spis jest kolejnym dowodem na niedostępność czasopisma „Organ...” w zbiorach publicznych.

Bibliografia polskiego piśmiennictwa pszczelarskiego w opracowaniu Jadwigi Guderskiej zamieszczona została jako jeden z rozdziałów pracy zbiorowej *Hodowla pszczół* (w wydaniu pierwszym – Warszawa 1957, i drugim – Warszawa 1963). Wśród 29 tytułów czasopism pszczelarskich znalazł się również „Organ...”, jednak w jego krótkim opisie pojawiła się nieścisłość dotycząca

³⁴ W. Kranowski, *Uzupełnienie polskiej bibliografii pszczelniczej. Wydanie II. Lwów 1931*, „Bartnik Postępowy” 1934, nr 2, s. 59–60.

³⁵ G. Snowadzki, op. cit., s. 141–152.

³⁶ S. Mendrala, op. cit. s. 261.

³⁷ Wspomniany spis ukazał się w tym samym czasie także w wersji niemieckojęzycznej pt. *Bücherverzeichnis der Bibliothek des W.Z.P. in Poznań* jako dodatek do czasopisma „Posener Bienenwirt”.

okresu ukazywania się czasopisma, ponieważ podano, że wydawane było ono tylko do połowy roku 1893³⁸.

Bibliografia opracowana przez Stanisława Antoniewskiego pt. *Zarys bibliografii polskiego czasopiśmiennictwa rolniczego i pokrewnego na ziemiach polskich za okres 200 lat (1755–1955)* (Warszawa 1960) odnotowuje także fachowe czasopisma pszczelarskie. Wśród czterech tytułów z obszaru zaboru pruskiego nie ma jednak „Organu...”.

Opracowanie bibliograficzne *Polskie czasopisma o wsi i dla wsi od XVIII w. do r. 1960* Ireny Turowskiej-Bar (Warszawa 1963) uwzględnia dodatki pszczelarskie do czasopism w liczbie 14 tytułów oraz 31 samoistnych czasopism pszczelarskich. Ten szczegółowy spis również nie zawiera czasopisma „Organ...”.

Pierwszą od czasu publikacji Grochowskiego samodzielnie wydaną bibliografią pszczelarską była *Bibliografia polskiego piśmiennictwa pszczelarskiego* autorstwa Eugeniusza Buczyńskiego i Czesława Junga, wydrukowana w Kamiannej w 1987 roku. Zestawienie polskich czasopism pszczelarskich składa się z 33 tytułów, w tym także „Organu...”.

Nieliczne opracowania książkowe poświęcone historii pszczelnictwa są również cennym źródłem informacji o wielkopolskich czasopismach pszczelarskich. Praca Zygmunta Kostrzewskiego pt. *Działalność organizacji pszczelarskich w Wielkopolsce* (Poznań 1987) wspomina o 20 tytułach fachowych wydawnictw ciągłych. W przekrojowym ujęciu dziejów pszczelarstwa wielkopolskiego XIX i XX wieku odnajdziemy informacje o „Organie...” zaczerpnięte z artykułu Snowadzkiego w „Posener Bienenwirt”.

Inną interesującą pozycją jest książka Leona Karłowicza, przytaczająca 27 tytułów czasopism pszczelarskich z czasów od zaborów do okresu międzywojennego włącznie. Niestety nie uwzględnia ona „Organu...”. Szczególnie zauważalny jest jego brak w – prezentującym chronologiczny układ wydawnictw – rozdziale *Czasopisma pszczelarskie w Wielkopolsce i ich znaczenie dla oświaty*.

Encyklopedia pszczelarska z roku 1989 w tabeli *Polskie czasopisma pszczelarskie*³⁹ zestawia 30 tytułów samoistnych, w tym także „Organ...”, oraz jeden pszczelarski dodatek, natomiast wydanie *Encyklopedii...* z roku 2013 nie zawiera takiego zestawienia.

Ostatni rok wieku XX przyniósł rękopiśmienny katalog *Polskie piśmiennictwo pszczelarskie* (Wierzonka 2000) autorstwa Eugeniusza Buczyńskiego, powielany we własnym zakresie w nieznaną liczbę egzemplarzy na użytek

³⁸ Błędna informacja pojawiła się wcześniej w artykule F. Osiaka, *O początkach...*, s. 214.

³⁹ *Encyklopedia pszczelarska*, Warszawa 1989, s. 31–32.

antykwarjuszy i kolekcjonerów szeroko pojętej literatury pszczelniczej⁴⁰. Wśród 52 czasopism pszczelarskich ukazujących się w latach 1868–2000 uwzględniono też „Organ...”

Końcowy wniosek jest taki, że od uzupełnienia listy polskich czasopism pszczelarskich o „Organ...” przez ks. Kranowskiego, tytuł ten był wykazywany, ale jedynie w publikacjach, które tworzyli specjaliści z zakresu pszczelarstwa. Przy czym w nielicznie zamieszczanych krótkich charakterystykach „Organu...” można zaobserwować powielanie opinii już istniejących, świadczących o braku kontaktu z oryginałem.

Charakterystyka czasopisma „Organ...” – cechy wydawniczo-formalne⁴¹

Ramy czasowe

W pierwszym numerze „Organu...”, niezawierającym dokładnego datowania dziennego czy miesięcznego, zawarte są komunikaty, na podstawie których w przybliżeniu możemy ustalić te zasadnicze dane. Treść zeszytu otwiera artykuł o charakterze poradnikowym: *Czynności bartnika w czerwcu i lipcu*. Jest tutaj przywołany termin posiedzenia pszczelniczego w Leśniku pod Kwilczem, które odbyło się 19 czerwca roku bieżącego, tj. 1892⁴². Z kolei w dziale *Obwieszczenia* zamieszczono wezwanie do uregulowania przez wymienione towarzystwa zaległych wpłat do dnia 3 lipca⁴³. Według powyższych dat i aktualności oferowanych porad można wskazać przybliżony termin ukazania się pierwszego zeszytu „Organu...” na trzecią dekadę czerwca 1892 roku. Czasopismo Prowincjonalnego Towarzystwa Pszczelarzy, jak już wspomniano, było kontynuacją organu prasowego „Der Bienenwirt”, który według przywołanej wcześniej literatury przedmiotu przestał być wydawany w pierwszych miesiącach 1892 roku. W komunikacie Zarządu Prowincjonalnego skierowanym do towarzystw, a zamieszczonym w pierwszym zeszycie „Organu...” znajduje się jedyne, przypadające na cały okres wydawnictwa, odwołanie do „Der Bie-

⁴⁰ Praca ta ma także wersję elektroniczną pod nazwą *Bibliografia polskiego pszczelarstwa*: <https://gorliceiokolice.eu/wilczyka/pages/bpp.htm> [dostęp: 3.10.2024]. Zestawienie w wersji elektronicznej nie zawiera tytułów czasopism pszczelarskich.

⁴¹ Analizę czasopisma podzielono na dwie części, gdyż zmiana redaktora polskiej wersji „Organu...” od numeru łączonego 7–9 z 1893 roku pociągnęła za sobą wiele zasadniczych modyfikacji.

⁴² *Czynności bartnika w czerwcu i lipcu*, „Organ...” 1892, nr 1, s. 1.

⁴³ *Obwieszczenia, z prowincjonalnego towarzystwa*, „Organ...” 1892, nr 1, s. 4.

nenwirt”: „pomimo upomnień w przeszłym numerze naszego pisma z resztek swych składek jeszcze się nie uściły [towarzystwa pszczelnicze – L.K., R.T.]”⁴⁴.

Ostatni, 15. numer „Organu...” jest datowany na grudzień 1893 roku i zakończony na stronie 64 według paginacji ciągłej prowadzonej przez dwa lata ukazywania się czasopisma⁴⁵. Zarówno na jego początku, jak i na końcu nie pojawiły się okolicznościowe teksty powitania oraz pożegnania z odbiorcami czasopisma. Słowa do czytelników zostały skierowane w momencie zmiany redaktora prowadzącego wersji polskojęzycznej i zamieszczone w numerze łączonym 7–9, wydanym na miesiące kwiecień, maj i czerwiec 1893 roku⁴⁶.

Częstotliwość

„Organ...” z założenia był miesięcznikiem, który w praktyce ukazywał się jednak nieregularnie. Pierwszych sześć numerów nie zawierało na stronie tytułowej informacji o miesiącu wydania. Do nr. 5 włącznie dane te można odczytać z analizy zawartych w poszczególnych zeszytach treści, a szczególnie z tematyki porad skierowanych do czytelników na określony miesiąc: nr 1 – czerwiec, lipiec; nr 2 – sierpień; nr 3 – wrzesień (porady sierpniowe, ale i o przezimowaniu pszczół); nr 4 – październik; nr 5 – listopad. Odniesień takich nie ma w nr. 6, jednak kolejność i datowanie na rok 1892 wyraźnie wskazują, że mamy do czynienia z numerem grudniowym zamykającym pierwszy rok wydawnictwa.

Z niewiadomych przyczyn w roku 1893 nastąpiła dłuższa przerwa wydawnicza trwająca prawie pół roku. Kontynuowano jednak zarówno numerację czasopisma, jak i numerację jego stron. Potwierdzeniem są słowa redaktora polskiej wersji, Augustyna Chełmińskiego, zamieszczone w nr. 10 z 1893 roku: „od nr 7, który się uważa jako ciąg dalszy dawniej wydawanego «Organu». «Organ» w polskim języku wyszedł do 1-go kwietnia b.r. w ogóle tylko w sześciu numerach”⁴⁷. Wznowione wydawnictwo trafiło do rąk czytelników w podobnym czasie jak nr 1 z roku ubiegłego, tj. w czerwcu. Na druk w drugiej dekadzie tego miesiąca wskazują informacje zawarte w nr. 7–9. W dziale *Wiadomości* przedstawiono daty dwóch wydarzeń z terenu Brodnicy: zebrania wędrownego towarzystwa z 11 czerwca, które odbyło się w pasiece przewodniczącego, oraz zapowiedź posiedzenia zwyczajnego w pasiece p. Płócinniaka

⁴⁴ Ibidem.

⁴⁵ W użytym do analizy komplecie czasopisma brak strony 20, jednak wynikało to z pomyłki w numeracji zeszytu 5 „Organu...”

⁴⁶ A. Chełmiński, *Do Łaskawych Czytelników!*, „Organ...” 1893, nr 7–9, s. 25.

⁴⁷ A. Chełmiński, *Od Redakcyi*, „Organ...” 1893, nr 10, s. 40.

na 18 czerwca⁴⁸. W drugim roku ukazywania się „Organu...” zeszyty były opatrzone informacjami o miesiącach, za jakie są wydane: nr 7–9 – kwiecień, maj, czerwiec; nr 10 – lipiec; nr 11 – sierpień; nr 12 – wrzesień; nr 13/14 – październik, listopad; nr 15 – grudzień. Na zebraniu delegatów Prowincjonalnego Towarzystwa Pszczelarzy 4 kwietnia 1893 roku jeden z postulatów dotyczył terminowego wydawania czasopisma, najpóźniej do pierwszego każdego miesiąca⁴⁹. Jak pokazał czas, nie zawsze było to możliwe i ukazywały się numery łączone. W sumie w obu latach istnienia czasopisma wydano po sześć zeszytów na rok.

Bardzo istotną notatkę przybliżającą szczegóły współistnienia dwóch wersji językowych „Organu...” znajdujemy w dziale *Wiadomości*⁵⁰. Odnosi się ona do warunków udziału w planowanym na jesień 1893 roku zebraniu wędrownym⁵¹ i wystawie pszczelarskiej w Międzychodzie nad Wartą. W sprawie szczegółowych wytycznych czasopismo odsyła czytelników do niemieckiej wersji zeszytu nr 7/8 z poprzedniego roku (1892). O ile nie zakradł się tutaj błąd, powyższa informacja wskazuje na brak synchronizacji w wydawaniu poszczególnych numerów obu wersji i różną liczbę wydanych zeszytów.

Objętość, format i strona ilustracyjna

W pierwszym roku zeszyty „Organu...” składały się jedynie z czterech stron, co też prowokowało pojawianie się opinii, w których uznawany był za czasopismo „biedne” i zasługujące bardziej na miano broszury⁵². Pewna poprawa pod tym względem nastąpiła w roku następnym – wydano w nim prawie dwie trzecie całkowitej objętości czasopisma: w 1892 roku były to 24 strony, a w 1893 – 40 stron. Wzrost liczby stron w zeszytach czasopisma z 1893 roku wynikał nie tylko z łączenia numerów (nr 7–9 – 10 stron; nr 13/14 – 8 stron), niektóre numery pojedyncze również były obszerniejsze (nr 10 – 6 stron; nr 12 – 8 stron).

Przez cały okres ukazywania się „Organu...” wydawany był w jednym formacie zbliżonym do A5 (dostępne w niniejszej analizie egzemplarze zostały poddane zabiegom introligatora i mają rozmiar 15 cm × 23 cm).

Treściom zamieszczanym w czasopiśmie „Organu...” nie towarzyszył materiał ilustracyjny, natomiast pismo miało własną winietę, zdecydowanie

⁴⁸ *Z Towarzystw okręgowych*, „Organ...” 1893, nr 7–9, s. 33.

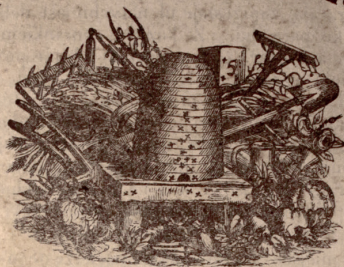
⁴⁹ *Sprawozdanie z zebrania delegatów*, „Organ...” 1893, nr 7–9, s. 30.

⁵⁰ *Z Towarzystwa Prowincjonalnego*, „Organ...” 1893, nr 11, s. 43.

⁵¹ Określenie to odnosiło się do formalnych zebrań organizacji pszczelarskich przeprowadzanych w pasiece u jednego z jej członków, w odpowiedzi na jego zaproszenie. Była to bardzo atrakcyjna forma spotkań, przynosząca obopólne korzyści i kładąca nacisk na aspekty praktyczne.

⁵² G. Snowadzki, op. cit., s. 144.

Organ Prowincjonalnego

Towarzystwa pszczelarzy na W. Ks. Poznańskie.

1.

1892.

I.

Czynność bartnika w Czerwcu i Lipcu.

Po ukończeniu wszelkich prac po przezimowaniu, powinien każdy bartnik przede wszystkim starać się o rozmnożenie czerwiu (płodu) w kósce, bo im prędzej ten naprzód postępuje, tym wcześniej przy pomyślnym powietrzu można się spodziewać roji. Co wczesny rój w umiejętnym pszczelnictwie znaczy, to pewnością każdy bartnik najlepiej osądzić potrafi. Zdarza się jednak często, że roje nie w Maju, lecz w Czerwcu przychodzą, a nawet przychodzą często dopiero teraz — w Lipcu, chociaż bartnik nie szczędził prac i zabiegów około swych ulubieńców.

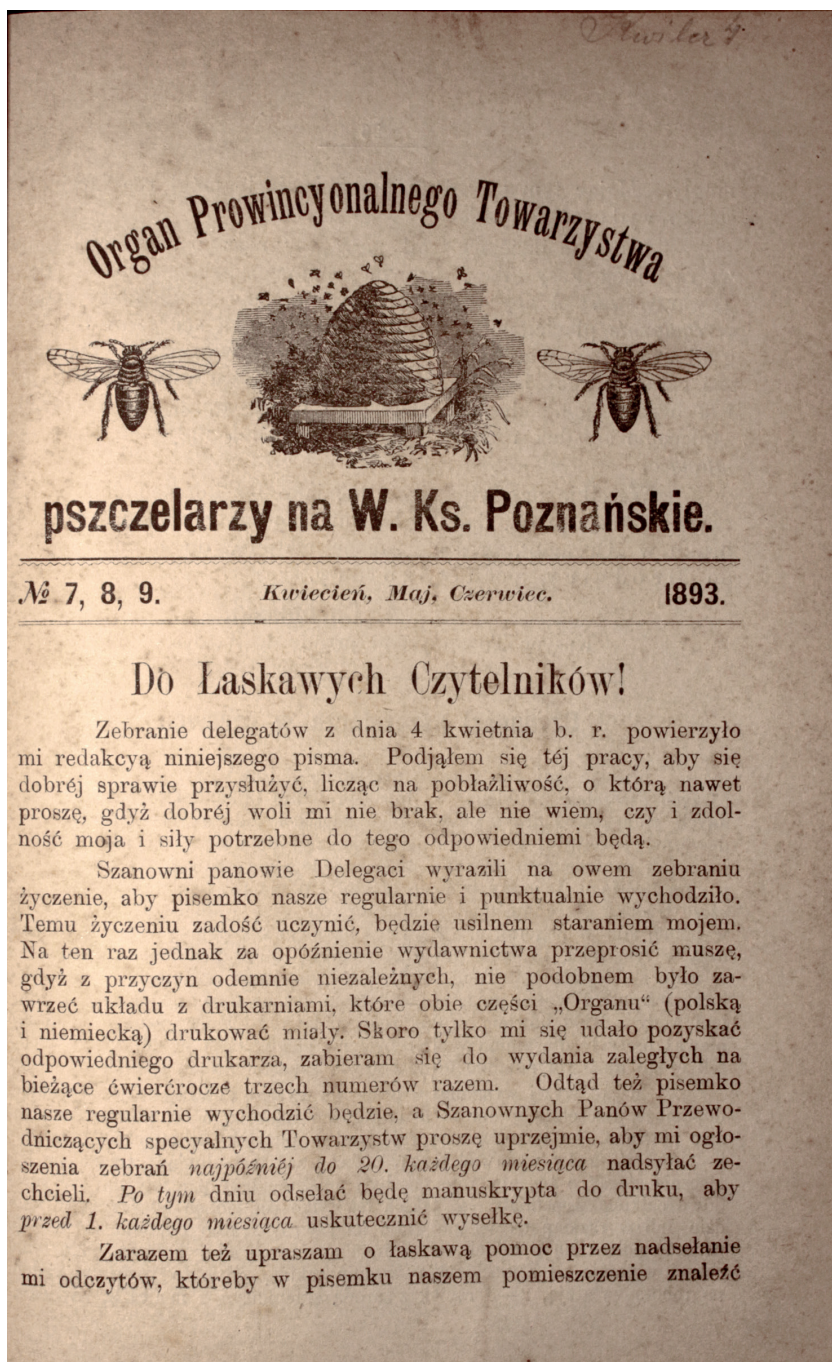
Aby więc wszystkie roje tak macierzyste, jako też i te, które z tyłże wyszły lub wyjść mają, mocne były, zaleca się od praktycznych pszczelarzy sposób przedstawiania kószek.

Racjonalny bartnik, nauczyciel Dymek z Kurnatowie referował zgromadzeniu na posiedzeniu pszczelnictwa w Leśniku pod Kwilczem w dniu 19. Czerwca r. b. sposób przedstawiania uli, jak następuję:

Gdy się pszczoły po zrojeniu do kóski zgromadziły, bierze się rój (kóskę-ul) macierzysty z swego miejsca, a na tém miejscu postawia się rój (pierwszy rój-główny). Macierzysty rój postawia się na miejsce innego mocnego roju (pnia-ula-kóska), a tenże na miejsce w ogrodzie (paziece), gdzie jeszcze pszczoły nie stały.

Obsadzony rój dostanie w taki sposób prawie wszystkie pszczoły robocze swego macierzystego pnia, wybuduje i najobszerniejsze mu dane pomieszkание bez sztucznej węzy i napelni je miodem, a tak nie potrzeba się obawiać, aby zima z głodu nie wymarł. (Tęgo sposobu można i przy wypukaniu użyć.)

Rój macierzysty otrzyma w ten sposób prawie wszystkie pszczoły robocze przestawionego mocnego ula, a że wnet czerwiu nie będzie w nim do żywienia, wczesnie wzmocnieje. Ul, który na nowe miejsce przestawiony został,

Il. 2. Strona z winietą nagłówkową nr. 7–9 „Organu ...” z 1893 roku

Źródło: ze zbiorów własnych. Fot. Leszek Kośny.

zwiększającą jego atrakcyjność wizualną. W pierwszych sześciu zeszytach tytułowa rycina przedstawiała kószkę (słomiany ul nierozbieralny w kształcie dzwonu) wraz z pszczołami w locie, ustawioną na niewielkim podeście, w której tle znalazły się narzędzia ogrodnicze i rolnicze oraz różne gatunki roślin uprawnych. Ilustracja była umiejscowiona centralnie w stosunku do otaczającego ją napisu prezentującego tytuł czasopisma: „Organ Prowincjonalnego Towarzystwa pszczelarzy na W. Ks. Poznańskie” i zapisanego dużym stopniem pisma (il. 1). Czasopismo zmieniło winietę po przerwie wydawniczej i objęciu go przez nowego redaktora – Augustyna Chełmińskiego. Od nr. 7–9 aż do końca ukazywania się czasopisma posługiwano się nową ryciną. Przedstawiała ona również kószkę (lecz o nieco innym kształcie) ustawioną na podeście, wraz z pszczołami w locie, z niewielkim obszarem tła przedstawiającego kwitnące rośliny. Po obu stronach kószki znajdował się powiększony wizerunek pszczoły miodnej z rozłożonymi skrzydłami. Podobnie jak w poprzedniej winiecie rycinę otaczał napis o takiej samej treści, jedynie nieco inaczej rozmieszczony (il. 2). W przypadku obu rycin brakuje podpisów czy chociażby inicjałów twórców, dlatego też ich autorstwo nie zostało ustalone.

Redaktorzy

Funkcję redaktora czasopisma „Organ...” w obydwu wersjach językowych objął od pierwszego numeru Carl Albert Wentzel. Zbiegło się to w czasie z jego nominacją na przewodniczącego Prowincjonalnego Towarzystwa Pszczelarzy. Literatura dotycząca szczegółów biograficznych omawianej postaci jest nader szczupła. Urodził się 1 października 1859 roku we Lwówku (wówczas pow. bukowski, obecnie nowotomyski⁵³), daty śmierci nie udało się ustalić. Wiadomo, że był nauczycielem pruskim zajmującym się dydaktyką, tworzącym programy nauczania i regulaminy egzaminów nauczycielskich⁵⁴. Piastował stanowisko rektora Preparandy Nauczycielskiej⁵⁵ w Międzychodzie, a następnie rektora Niemieckiej Szkoły Obywatelskiej (Mieszczańskiej) w Pleszewie. O tym mieście wydał nawet w roku 1898 broszurę krajoznawczą pt. *Heimatkunde des Kreises Pleschen*. Na łamach „Organu...” dał się poznać jako redaktor, któremu nie była obojętna jakość pisma w wersji polskiej, a także propagator idei organizowania wystaw pszczelarskich. Grzegorz Snowadzki, opisując historię Związ-

⁵³ Akt ślubu, Archiwum Państwowe w Gorzowie Wielkopolskim, Heiraths – Haupt – Register z 1884 roku, zespół Urząd Stanu Cywilnego w Międzychodzie, sygn. 66/291/0/2/91, k. 113, 114.

⁵⁴ *Lexikon deutscher Schriftsteller und Schriftstellerinnen*, „Deutscher Litteratur-Kalender: auf das Jahr...” 1896, red. J. Kürschner, s. 1378.

⁵⁵ Preparanda była szkołą uzupełniającą w formie dwuletniego kursu, przygotowującą do zawodu nauczyciela.

ku Wielkopolskich Stowarzyszeń Pszczelarskich, wspominał także o Wentzlu. Określił go mianem człowieka „wielkich słów i złudzeń”, który potrafił wzbudzić entuzjazm dla spraw pszczelarstwa, lecz nie umiał zachować porządku w sprawach wewnętrznych organizacji. Wentzel cieszył się dużym szacunkiem stowarzyszeń, ponieważ pozostawiał im do dyspozycji całość dotacji państwowych⁵⁶. W październiku 1893 roku zorganizował w Międzychodzie zebranie wędrownie i wystawę pszczelarską. Wydarzenie uznano za udane, ale spowodowało ono wiele nieprzyjemnych sporów, skarg i procesów sądowych z powodu niezapłaconych rachunków⁵⁷. Zanim wyszło to na jaw, Wentzlowi przyznano nawet srebrny puchar ofiarowany przez miasto Międzychód w związku z tym wydarzeniem⁵⁸. Władze zwierzchnie pomagały mu kilkakrotnie wyjść z kłopotów. Pomimo poparcia delegatów w wyborach, pod groźbą wycofania dotacji państwowych, w 1898 roku ostatecznie zrezygnował z funkcji przewodniczącego. Nawet członkowie niemieccy Prowincjonalnego Towarzystwa Pszczelarzy surowo oceniali jego działalność, mając w pamięci doskonale zdolności organizacyjne poprzednika, Polaka – Aleksandra Kwiatkowskiego. Czesław Nowakowski w swoim artykule pisał o Wentzlu bardzo dosadnie:

Ten pozbawiony zdolności organizacyjnych człowiek, sprawił zaborcom srogi zawód, doprowadzając do niemal całkowitego rozkładu organizacyjnego, wyrażającego się masową rezygnacją z funkcji we władzach Towarzystwa oraz uwikłaniem się pozostałych we władzach w liczne procesy, donosy i inne nieprzyjemności. W związku z tym niemieckie władze administracyjne zażądały jego ustąpienia z prezesury⁵⁹.

Jego miejsce zajął w 1898 roku inny działacz pszczelarski, kierownik szkoły w Rogoźnie, Polak, Ignacy Klawek.

Do ważnej zmiany w redakcji „Organu...” doszło 4 kwietnia 1893 roku. Na jego łamach informacja na ten temat znalazła się w łączonym nr. 7–9, w *Sprawozdaniu z zebrania delegatów*. Uregulowano w nim sprawy czasopisma. Uchwalono, aby ukazywało się ono nadal pod kierownictwem Wentzla w języku niemieckim, natomiast wydawnictwo w języku polskim powierzono Augustynowi Chełmińskiemu z Brodnicy, który w zarządzie Prowincjonalnego Towarzystwa Pszczelarzy pełnił funkcję rendanta (określaną również funkcją kasjera). Ten drugi propozycję przyjął i uzasadnił to w następujących słowach

⁵⁶ G. Snowadzki, op. cit., s. 144.

⁵⁷ Ibidem.

⁵⁸ A. Chełmiński, *Sprawozdanie z zebrania delegatów*, „Organ...” 1893, nr 13/14, s. 60.

⁵⁹ C. Nowakowski, *100-lecie działalności Wielkopolskiej Organizacji Pszczelarskiej*, „Pszczelarstwo” 1982, nr 5, s. 19.

skierowanych do czytelników: „Podjąłem się tej pracy, aby się dobrej sprawie przysłużyć, licząc na pobłażliwość, o którą nawet proszę, gdyż dobrej woli mi nie brak, ale nie wiem, czy i zdolność moja i siły potrzebne do tego odpowiedniemi będą”⁶⁰.

Miejsce wydawania

Pierwszych sześć zeszytów zostało powielonych w mieście, w którym mieszkał i pracował redaktor obu wersji językowych „Organu...”, czyli w Międzychodzie (niem. Birnbaum). Lokalna drukarnia należała do Matthiasa Koppenhella, przybysza z Czech, którego działalność odnotowano oficjalnie już w 1836 roku⁶¹. W okresie, w którym drukowany był „Organ...”, funkcję introligatora i właściciela drukarni w Międzychodzie pełniły spokrewnione z nim osoby. Niewielka rodzinna drukarnia działała w małym mieście głównie dzięki zleceniom jednostek rządowych i dotrwała przynajmniej do początku XX wieku⁶². Miejsce druku „Organu...”

⁶⁰ A. Chelmiński, *Do Łaskawych...*, s. 25. Chelmińskiemu (1853–1924) długoletnia działalność na polu krzewienia wiedzy fachowej wśród pszczelarzy zapewniła uznanie i pamięć kolejnych pokoleń. Nauki pedagogiczne podjął dość późno, bo w wieku 30 lat, kiedy wstąpił do seminarium nauczycielskiego w Paradyżu. Tłumacząc w roku 1884 z języka niemieckiego książkę Reinholda Michaelisa *Podręcznik dla pszczelarzy*, udostępnił Polakom cenną pozycję literatury fachowej, a rok później również *Pszczółę w zimie* tegoż autora. Nauczycielem był kolejno w Terespolu, Przylepkach, Brodnicy i najdłużej, bo aż 30 lat (1894–1924) w Otorowie. Działał w towarzystwach pszczelarskich w Śremie, Otorowie i Pniewach. Niechęć do niemieckojęzycznego czasopisma „Der Bienenwirt” była siłą pchającą młodego patriotę ku wydawnictwom w języku ojczystym. Będąc nauczycielem w Brodnicy, pełnił funkcję skarbnika jako członek zarządu Prowincjonalnego Towarzystwa Pszczelarzy i związał się z „Organem...”, gdzie początkowo zaistniał jako tłumacz zamieszczanych w nim tekstów. Przeniesienie Chelmińskiego do szkoły w Otorowie zbiegło się w czasie z rezygnacją z funkcji skarbnika i upadkiem „Organu...”. W nowej placówce w szkole powszechnej odnalazł dogodne warunki do dalszej pracy na rzecz rozwoju pszczelarstwa. Objężdżał pasieki, szkolił włościan na kursach bartniczych, które sam organizował, a co najważniejsze, podjął się odpowiedzialnego zadania redagowania polskiego czasopisma pszczelarskiego „Pasieka”. Pierwsze doświadczenia zdobyte w czasie prowadzenia „Organu...” wykorzystał zarówno w „Pasiece”, jak i w „Bartniku Wielkopolskim”, którego redakcję objął od numeru 1–2 z 1920 roku. Wcześniej zamieszczał artykuły w języku polskim już od początku roku 1919 w czasopiśmie „Posener Bienenwirt”, z którego wywodził się „Bartnik Wielkopolski”. Chelmiński jako redaktor „Organu...” występował oficjalnie, natomiast w przypadku „Pasieki” ze względu na wykonywany zawód ukrywał się pod pseudonimami.

⁶¹ *Das Bürgerbuch von Birnbaum 1668–1853*, oprac. K. Hielscher, K. Rittershausen, H. Jockisch, red. C.J. Kenez, Marburg–Lahn 1982, s. 162.

⁶² Informacja ustna od Pana Artura Paczesnego, kierownika Muzeum Regionalnego w Międzychodzie (funkcjonowało jako Oddział Biblioteki Publicznej i Centrum Animacji Kultury im. Jana Daniela Janockiego w Międzychodzie) z 30 października 2024 roku.

zmieniło się po wznowieniu wydawania czasopisma po przerwie. Gdy redakcję polskiej wersji językowej „Organu...” objął Chełmiński, druku całości, czyli także wersji niemieckojęzycznej, podjął się poznański księgarz i wydawca Franciszek Chocieszyński⁶³. Chocieszyński był przychylny pracy Chełmińskiego i darzył go przyjacielskim wsparciem, co ten wielokrotnie podkreślał. Na łamach redagowanej przez Chełmińskiego „Pasięki” w 1899 roku został opublikowany nekrolog, w którym informowano o przedwczesnym zgonie Chocieszyńskiego w niewyjaśnionych okolicznościach (podejrzewano morderstwo)⁶⁴. Firmę przejął Stanisław Wegner i kierował nią przez 20 lat. Współpraca Chełmińskiego z drukarnią, zapoczątkowana przy okazji wydawania „Organu...”, trwała przez czas ukazywania się „Pasięki”. Wspólne akcenty wydawnicze obu czasopism są dostrzegalne np. w elementach graficznych. Rycina z winiety „Organu...” (od nr. 7–9 do nr. 15) była wykorzystywana również w innych wydawnictwach Chocieszyńskiego, np. na karcie tytułowej, która posłużyła do oprawienia poszczególnych zeszytów zamkniętych już roczników „Pasięki”.

Wysokość nakładu

Przez cały okres ukazywania się „Organu...” był on powielany w bardzo małym nakładzie, uzależnionym od zapotrzebowania, które było określane na podstawie liczby zainteresowanych członków Prowincjonalnego Towarzystwa Pszczelarzy. W dziale *Obwieszczenia* z nr. 1 (dane z pierwszej połowy roku 1892) dowiadujemy się, że Prowincjonalne Towarzystwo Pszczelarzy składa się z 43 specjalnych towarzystw i liczy ponad 1300 członków⁶⁵. Informację o składzie Prowincjonalnego Towarzystwa uzyskujemy jeszcze raz pod koniec roku 1892 – kiedy wskazano 45 towarzystw i 1400 członków⁶⁶. Jednak – jak stwierdził Chełmiński – liczba odbierających „Organ...” w stosunku do liczby członków w Prowincjonalnym Towarzystwie Pszczelarzy była nader szczupła⁶⁷. Wysokość nakładu została podana na kartach czasopisma tylko raz i to w odniesieniu do konkretnego zeszytu nr 7–9. Wyszedł on w 350 egzemplarzach. Taki nakład podany był redakcji przez Zarząd Prowincjonalny, jednak okazał się zbyt mały i część towarzystw dopominała się o nadesłanie brakujących

⁶³ Chełmiński w słowie wstępnym (*Do Łaskawych...*, s. 25) nadmienił, że znalezienie drukarni, która będzie drukować obie części „Organu...” (polską i niemiecką), było bardzo trudne i zajęło dużo czasu.

⁶⁴ *Ś.p. Franciszek Chocieszyński*, „Pasięka” 1899, nr 3, s. 33.

⁶⁵ *Z prowincjonalnego towarzystwa*, „Organ...” 1892, nr 1, s. 4.

⁶⁶ [C.A.] Wentzel, *O stanie pszczelnictwa w naszej ojczyściej prowincji (Sprawozdanie przewodniczącego zarządu prow.)*, „Organ...” 1892, nr 6, s. 24.

⁶⁷ [Przypis redakcji], „Organ...” 1893, nr 7–9, s. 34.

zeszytów⁶⁸. Według opinii Chełmińskiego niewystarczająca liczba odbiorców pisma nie pozwalała zwiększyć nakładu, a co za tym idzie i objętości. Towarzystwom, które nie wywiązały się ze swojej powinności i nie opłaciły składki za bieżący rok, czasopisma nie wysyłało⁶⁹. Na łamach „Organu...” pojawiały się apele, aby poszczególne towarzystwa we własnym interesie podawały liczbę członków, dla których ma być wysłane polskie wydanie czasopisma⁷⁰.

Zasady finansowania

Na zebraniu delegatów w Poznaniu 4 kwietnia 1893 roku na wniosek zarządu uregulowano sprawy wydawnicze „Organu...”. Zarówno wersję niemieckojęzyczną, jak i wersję polskojęzyczną uznano za własność Prowincjonalnego Towarzystwa Pszczelarzy, a redaktorzy czasopisma za wykonaną pracę mogli liczyć na wynagrodzenie z kasy organizacji, gdyby tego zażądali⁷¹. Przedstawiono wtedy także zestawienie stanu finansów na rok 1893/1894. We wskazanych dochodach całkowitych, równych 1360,46 marek, składki członków stanowiły 600 marek, a dotacja państwowa 700 marek. Na podstawie rozchodów stwierdzić można, jak dużym wydatkiem było finansowanie „Organu...”, który pochłaniał 500 marek z kasy Towarzystwa. Co ciekawe, taką samą sumę w Prowincjonalnym Towarzystwie Pszczelarzy wyasygnowano na wsparcie zakupu pism pszczelarskich. Pomimo przeznaczenia na druk czasopisma pieniędzy związkowych nie wysyłało go automatycznie, ale za prenumeratę uznawano zgłoszenie zbiorowe nadesłane przez poszczególne towarzystwa, przy spełnieniu odpowiednich przepisów wewnętrznych. Według ustaw składki⁷² miały być zapłacone najpóźniej do 1 lipca każdego roku⁷³.

Struktura czasopisma

Od pierwszego numeru „Organ...” miał wyraźnie zorganizowany podział zamieszczanych materiałów, chociaż ze względu na niewielką objętość zeszytów czasopisma różnorodność działów była ograniczona. Do nr. 4 włącznie odrębne materiały numerowano za pomocą cyfr rzymskich. Podstawowy dział, który otwierał poszczególne zeszyty „Organu...”, nosił nazwę *Czynności*

⁶⁸ *Od Redakcyi*, „Organ...” 1893, nr 10, s. 40.

⁶⁹ *Obwieszczenia*, „Organ...” 1892, nr 1, s. 4 oraz nr 4, s. 16.

⁷⁰ *Od Redakcyi*, „Organ...” 1893, nr 7–9, s. 34 oraz nr 10, s. 40.

⁷¹ *Sprawozdanie z zebrania...*, s. 30.

⁷² Do 4 kwietnia 1893 roku, czyli dnia zebrania delegatów Prowincjonalnego Towarzystwa w Poznaniu, składka wynosiła 30 fen. od członka organizacji, podczas obrad stawka została podniesiona do 50 fen.

⁷³ *Wiadomości*, „Organ...” 1893, nr 15, s. 64.

bartnika na..., a tytuł był uzupełniany nazwą bieżącego miesiąca roku. Część merytoryczną tworzyły także inne publikacje, nieujęte w tematycznie zdefiniowany dział i – jak wspomniano – opatrywane numerami w określonym przedziale czasowym. Dział czasopisma poświęcony życiu organizacji stanowiły w roku 1892 *Obwieszczenia z prowincjonalnego towarzystwa*, a w 1893 roku *Wiadomości: 1.) Z Tow. Prowincjonalnego, 2.) Z Towarzystw okręgowych*. Różniły się one obszernością w zależności od zeszytu, czasami nie ukazywały się wcale, mimo to stanowiły ważny element czasopisma, obejmujący ponad jedną czwartą jego objętości.

W momentach bardzo istotnych dla funkcjonowania „Organu...” redakcja zwracała się do czytelników w specjalnych odezwach⁷⁴. W numerach z 1893 roku mogła to czynić we wprowadzonym dodatkowo dziale *Od Redakcji*⁷⁵.

W drugim roku wydawania czasopismo wzbogaciła także nowa rubryka, zatytułowana *Rozmaitości*.

Współpracownicy i autorzy tekstów

Czasopismo w okresie wydawania w Międzychodzie korzystało w dużej mierze z pracy i wiedzy osób zamieszkałych w tym mieście lub jego najbliższej okolicy. Region reprezentowali: redaktor „Organu...” Wentzel (Międzychód), Sylwester Dawid Pujanek (Międzychód) i Edward Dymek (z Kurnatowic pod Kwilczem). Redaktor czasopisma w 1892 roku pozostawał autorem komunikatów kierowanych do odbiorców. Pujanek był pracownikiem poczty, a jego współpraca z pismem miała charakter jednorazowy. Był autorem przekładu z wersji niemieckiej drugiego zeszytu „Organu...”. Tłumaczenie na język polski odebrano jednak jako wyjątkowo nieudane. Liczne błędy językowe dotknęły szczególnie odbiorców czasopisma wykonujących na co dzień zawód nauczycielski. Należy zaznaczyć, że „Organ...” wydawany w Międzychodzie nie był wolny od drobnych błędów (tzw. literówek), co może wskazywać na działanie niewprawionego w języku polskim zecera drukarni, Koppenhella. W specjalnej odezwie do czytelników Wentzel usprawiedliwił tłumacza, dając do zrozumienia, że nie wykonuje on tej pracy zawodowo, a podjął się jej jedynie z grzeczności podczas nieobecności redaktora, który wyjechał do sanatorium⁷⁶. Przy okazji zaapelował do polskich odbiorców o nadsyłanie rozpraw pszczelarskich, które zasilą łamy czasopisma. Ze względu na brak podpisów trudno jest ustalić autorstwo większości artykułów zamieszczonych na łamach „Organu...”. Odpowiedzialni za tłumaczenia, według informacji ze stopki redakcyjnej, byli:

⁷⁴ [C.A.] Wentzel, *Baczność!*, „Organ...” 1892, nr 2, s. 7; idem, *Do łaskawego uwzględnienia!*, „Organ...” 1892, nr 3, s. 9; A. Chełmiński, *Do Łaskawych...*, s. 25–26.

⁷⁵ A. Chełmiński, *Od Redakcyi*, „Organ...” 1893, nr 13/14, s. 60.

⁷⁶ [C.A.] Wentzel, *Do łaskawego uwzględnienia!*, s. 9.

Dymek (nr. 1, 3 i 4), Pujanek (nr 2) oraz Chełmiński (nr 6). Pierwszy z nich był również, w okresie wydawania „Organu...” przez Koppenhella, autorem oryginalnych artykułów. Bez znajomości zawartości zeszytów niemieckojęzycznych czasopisma niemożliwe jest rozstrzygnięcie kwestii, czy były one zamieszczane jedynie w wersji polskiej. Oprócz dwóch tekstów Wentzla, który prawdopodobnie nie posługiwał się językiem polskim, łamy polskiej wersji „Organu...” pod przewodnictwem Chełmińskiego wypełniane były oryginalnymi artykułami tego redaktora. Nasuwa to przypuszczenia o odrębności treściowej, przynajmniej w pewnym zakresie, czasopisma ukazującego się dla dwóch narodowości, tym bardziej że w numerach od 7–9 do 15 nie ma już informacji redakcyjnych o tłumaczu poszczególnych zeszytów.

Jeden raz – w nr. 5 z 1892 roku – pojawił się jako autor nauczyciel Einsporn, a w nr. 11 z 1893 roku p. Łowiński z Noskowa.

Tematyka i popularyzowanie wiedzy fachowej

Spośród wielu gatunków dziennikarskich i publicystycznych, pojawiających się w czasopismach fachowych o profilu pszczelarskim współczesnych „Organowi...”, można było znaleźć w nim te, które usprawniały funkcjonowanie organizacji sprawczej oraz wspomagały edukację czytelników w zakresie szeroko pojętej hodowli i chowu pszczół.

Podstawowym źródłem wiedzy dla czytelników były artykuły (tabela 1). Dotyczyły one określonych zagadnień związanych z gospodarką pszczelarską: zimowania pszczół⁷⁷, behawioru pszczół⁷⁸, dostarczały informacji o bieżących pracach w pasiece⁷⁹, znaczeniu wystaw pszczelarskich⁸⁰, intratności hodowli⁸¹ i organizowaniu samopomocy pszczelarzy⁸². W kolejnej grupie artykułów, przekazujących wiadomości fachowe, poruszano tematy: walki z chorobami

⁷⁷ *Przedsiewzięcia dobrego zazimowania i przezimowania pszczół*, „Organ...” 1892, nr 3, s. 10–12; *Przedsiewzięcia dobrego zazimowania i przezimowania pszczół. (Ciąg dalszy)*, „Organ...” 1892, nr 4, s. 14; A. Chełmiński, *Oblot zimą w izbie szkolnej*, „Organ...” 1893, nr 7–9, s. 27–29; idem, *Nieprzyjaciele pszczół w porze zimowej*, „Organ...” 1893, nr 15, s. 61–63.

⁷⁸ *Czynności bartnika po obsadzeniu roju*, „Organ...” 1892, nr 1, s. 3; *W jaki sposób może bartnik zapobiedz złączeniu się dwóch roji*, „Organ...” 1892, nr 1, s. 3–4; A. Chełmiński, *O dosadzaniu matek*, „Organ...” 1893, nr 10, s. 36–38.

⁷⁹ Artykuły z tej serii, zawierające aktualne porady na dany miesiąc, nie pojawiły się tylko dwukrotnie, tj. w numerach 2 oraz 6 „Organu...”.

⁸⁰ [C.A.] Wentzel, *Kilka słów o wystawach*, „Organ...” 1893, nr 12, s. 49.

⁸¹ A. Chełmiński, *Jakim sposobem można dojść do tego, aby pasieka jak największe przynosiła korzyści?*, „Organ...” 1893, nr 13/14, s. 54–59.

⁸² [C.A.] Wentzel, *Do łaskawego uwzględnienia. Kochani Koledzy Pszczelarze!*, „Organ...” 1893, nr 12, s. 49–52.

Tabela 1. Problematyka poruszana na łamach „Organu ...”

	Tematyka czasopisma							
	Hodowla pszczół. Pszczelarstwo					Działalność organizacji (w tym sprawozdania)	Wiadomości od Redakcji	Rozmaitości
	Gospodarka pasieczna	Choroby, szkodniki, wrogowie pszczół	Pokarm dla pszczół, rośliny miododajne	Miód i jego zastosowanie	Pomieszczenia dla pszczół (ule, ich wybór i budowa)			
Liczba publikacji	21	1	1	2	2	26	6	3
Udział w ogólnej objętości czasopisma (w %)	52,6	2,2	2	3,2	4	27,2	6	2,8

Źródło: obliczenia własne na podstawie analizy zawartości „Organu ...” z lat 1892–1893.

pszczół⁸³, doboru odpowiedniego ula, posługiwania się nim, a także jego samodzielnej budowy⁸⁴, roślin miododajnych⁸⁵, wykorzystania miodu i jego właściwości⁸⁶. W części publikowanych wypowiedzi autorzy wykorzystywali wiedzę zaczerpniętą z literatury fachowej, przywoływali książki i czasopisma niemieckojęzyczne.

Nie wszystkie teksty, które były na łamach czasopisma drukowane w odcinkach, doczekały się kontynuacji bądź zakończenia⁸⁷. Kilka materiałów zamieszczonych w „Organie...”, zarówno artykuły, jak i komunikaty, zostało opa-

⁸³ Łowiński, O zgnilcu. Jego istota i źródło i jak tej chorobie zaradzić?, „Organ...” 1893, nr 11, s. 42–43.

⁸⁴ U nas w potrzebie bywające pomieszkania pszczół. 1. kósłki słomiane, „Organ...” 1892, nr 2, s. 5–6; O mieszkaniach pszczelnych u nas najbardziej używanych. (Ciąg dalszy), „Organ...” 1892, nr 5, s. 17; Jak należy gospodarę kószkową urządzić, aby osiągnąć korzyści uli rozbieralnych? (Wskazówka dla pszczelarzy kószkowych), „Organ...” 1892, nr 6, s. 21–23.

⁸⁵ A. Chełmiński, Rośliny miododajne, „Organ...” 1893, nr 15, s. 63–64.

⁸⁶ Wpływ miodu na zdrowie, „Organ...” 1892, nr 2, s. 6–7; E. Dymek, O robieniu miodku do picia, „Organ...” 1892, nr 4, s. 14–16.

⁸⁷ Jak należy..., s. 21–23; [C.A.] Wentzel, O stanie..., s. 23–24.

trzonych przypisami o charakterze dygresyjnym bądź polemicznym, których autorami była redakcja.

Czasopismo pod redakcją Wentzla zamieszczało *Obwieszczenia z prowincjonalnego towarzystwa*, podpisywane przez Zarząd Prowincjonalny. Znalazły się tutaj m.in.: powitanie nowych związków przystępujących do Towarzystwa, informacje o przyznanych dotacjach i sztucznym miodzie, o planowanej w Międzychodzie wystawie pszczelniczej, a także dostępności w hucie szkła Poncet w Berlinie szklanych pojemników o różnej pojemności i kształcie, przeznaczonych na miód.

Po zmianie redaktora polskiej wersji czasopisma dział zawierający teksty o działalności organizacji sprawczej „Organu...” nazwany został *Wiadomością*, z rozbiorem na dwie sekcje: 1. *Z Tow. Prowincjonalnego* oraz 2. *Z Towarzystw okręgowych*. W nr. 12 z 1893 roku ukazały się też niezależnie *Ogłoszenia Zarządu prowincjonalnego*. W pierwszym podpunkcie *Wiadomości* znajdowały się informacje o podjętych uchwałach i przypomnienia o zaległych składkach (z groźbą, w razie braku ich uiszczenia, utraty pieniędzy z ogólnej subwencji). W drugim podpunkcie pojawiały się informacje o posiedzeniach i sprawozdania, zamieszczały je jedynie towarzystwa z Brodnicy i Pakości i tylko raz Towarzystwo Pszczelarzy na Jarocin i Okolicę. Cztery ważne sprawozdania ukazały się w czasopiśmie jako materiały niezależne, poza przeznaczonym do tego celu działem informacyjnym. Były to: sprawozdanie wygłoszone przez nauczyciela p. Einsporna na posiedzeniu międzychodzkiego towarzystwa pszczelniczego, dotyczące V Centralnej Brandenburskiej Wędrowniej Wystawy Pszczelniczej, która odbyła się w dniach 25–28 sierpnia 1892 roku⁸⁸; sprawozdanie przewodniczącego zarządu powiatowego podsumowujące stan pszczelnictwa dla regionu⁸⁹; sprawozdania z zebrania delegatów⁹⁰. Stosowne komunikaty dyscyplinujące działania w organizacji publikowano także w formie ogłoszeń, wezwań i przypomnień. Dział *Rozmaitości* wprowadzony w drugim roku wydawania czasopisma zawierał teksty przybliżające kwestie prawne i podatki związane z hodowlą pszczół⁹¹ oraz spostrzeżenia i uwagi z zebrań wędrownych⁹².

⁸⁸ Einsporn, *Sprawozdanie o wystawie berlińskiej Towarzystwa prowincjonalnego brandenburskiego*, „Organ...” 1892, nr 5, s. 18–19.

⁸⁹ [C.A.] Wentzel, *O stanie...*, s. 23–24.

⁹⁰ *Sprawozdanie z zebrania...*, s. 29–32; A. Chełmiński, *Sprawozdanie z zebrania...*, s. 59–60.

⁹¹ *Opodatkowanie pszczelnictwa*, „Organ...” 1893, nr 7–9, s. 34; *Ważne dla pszczelarzy*, „Organ...” 1893, nr 7–9, s. 34.

⁹² A. Chełmiński, *Na zachętę dla naszych włościan*, „Organ...” 1893, nr 10, s. 39–40.

Czasopismo nie doczekało się zestawienia treści rocznej i spisu współpracowników, chociaż okazja ku temu nadarzyła się dwukrotnie: na koniec każdego roku kalendarzowego.

Odbiór czytelniczy

Można przyjąć, że „Organ...” terytorialnie był dostępny dla osób z obszaru Wielkopolski, zrzeszonych w organizacjach pszczelarskich, a także pszczelarstwem jedynie zainteresowanych. Długo oczekiwane polskie czasopismo pszczelarskie wydawane pod egidą formalnej organizacji, pomimo restrykcji zaborcy, nie spotkało się z dużym zaangażowaniem odbiorców w jego doskonalenie i rozwój. Tymczasem nie brakowało głosów krytycznych. Przykładem jest wcześniej przytoczona sprawa nieudanego tłumaczenia jednego z pierwszych zeszytów czasopisma, która nie zraziła niemieckiego redaktora, uspokajającego polskich czytelników: „Każdy początek jest trudny!”⁹³. Ocenie poddawano chętniej objętość czasopisma niż stronę merytoryczną. W nr. 7–9 „Organu...” p. Gidaszewski, referując zebranie delegatów z 4 kwietnia 1893 roku, które odbyło się w Poznaniu, wyraził opinię: „«Organ» w bardzo kusem nam się pokazuje odzieniu. Czyżby nie można tego przeprowadzić, aby go przynajmniej o czterech kartach wydawano?”⁹⁴. Propozycje wykorzystania czasopisma i jego szerszego odbioru przedstawił na łamach „Organu...” redaktor Wentzel. W opublikowanym sprawozdaniu przypominał, że w czasie zebrań pszczelarskich „[p]amiętać i o tem należy, aby artykuły «Organu» starannie i wszechstronnie przedyskutować, a mianowicie zamieszczane w nim wskazówki miesięczne”⁹⁵.

Po kilku latach od upadku „Organu...” w prasie pszczelarskiej można było znaleźć opinię o nim sformułowaną z perspektywy czasu. Na łamach „Pasięki” z 1898 roku, notabene redagowanej także przez Augustyna Chelmińskiego, autor podpisany inicjałami L.L. zamieścił informację o nowych ustawach Prowincjonalnego Towarzystwa Pszczelarzy, w których była „wzmianka o piśmie pszczelniczem, które ma być na rachunek tow. w języku niemieckim i polskim osobno na nowo wydawane”. Dalej wyraża też swoje zapatrywanie na tę kwestię: „Wiemy bowiem z doświadczenia, że nowo powstać mające piśmko znów by nas zawiodło, czego dowodem dawniejszy «Organ tow. Prowincjonalnego», który dla braku odpowiedniego redaktora w końcu upadł”⁹⁶.

⁹³ [C.A.] Wentzel, *Do łaskawego uwzględnienia...*, s. 9.

⁹⁴ *Wiadomości. Z Towarzystw okręgowych*, „Organ...” 1893, nr 7–9, s. 33.

⁹⁵ [C.A.] Wentzel, *O stanie...*, s. 24.

⁹⁶ L.L., *Korespondencye*, „Pasięka” 1898, nr 2, s. 32.

Przekaz dotyczący redaktora czasopisma, chociaż nie do końca przejrzysty, może wskazywać, że to rezygnacja Chełmińskiego z prowadzenia „Organu...” spowodowała zakończenie jego wydawania. Surowe oceny i słabe poparcie dla tego tytułu wpisują się w trend panujący wśród odbiorców polskich czasopism pszczelarskich w Wielkopolsce drugiej połowy XIX wieku, które w czasie krótkiej egzystencji nieustannie walczyły o odzew czytelników, pozyskanie współpracowników i prenumeratorów.

Rola czasopisma

„Organ...”, który był czasopismem niskonakładowym, a po zaprzestaniu jego wydawania dosyć szybko zapomnianym, w czasach mu współczesnych, tj. w ostatnim dziesięcioleciu XIX wieku, odegrał jednak ważną rolę. Dotarcie do pszczelarzy polskich zrzeszonych w niemieckiej organizacji w ich ojczystym języku należy uznać za sukces. W pełni wartość i znaczenie „Organu...” mogły zostać odkryte dopiero z perspektywy czasu. Jak pokazuje rys historyczny, omawiane czasopismo stanowi jedno z ogniw rozwoju czasopiśmiennictwa pszczelarskiego na obszarze Wielkopolski. Symboliczny wymiar „Organu...”, będącego przykładem silnej woli i oporu przeciwko germanizacji, doceniamy obecnie, znając szerszy kontekst wydarzeń dziejowych. Krótki żywot czasopisma można tłumaczyć nie tyle brakiem gotowości społeczności polskiej na poparcie tej inicjatywy, ile raczej przebiegiem zdarzeń wewnątrz samej organizacji. Pod uwagę należy wziąć też brak środków finansowych, który uniemożliwiał opłacanie składek w poszczególnych towarzystwach terenowych, a w konsekwencji pozbawiał ich członków dostępu do „Organu...”. Nie można wykluczyć oddziaływania „Organu...” poza terenem działalności Prowincjonalnego Towarzystwa Pszczelarzy i w latach po zakończeniu jego wydawania. Pomimo małej objętości i przynależności „Organu...” do konkretnej organizacji sami twórcy nie określili go nigdy mianem biuletynu. Wręcz przeciwnie, wielokrotnie nazywają go czasopismem. Przeznaczenie dla szerokiego ogółu osób zajmujących się chowem i hodowlą pszczół oraz zamieszczanie informacji organizacyjnych (poświęconych wyłącznie Prowincjonalnemu Towarzystwu Pszczelarzy) w jednej czwartej objętości całego czasopisma w pełni to podejście uzasadniają. Istnienie „Organu...” wydatnie wspomagało rozwój organizacji, której służyło, przede wszystkim dzięki informowaniu na bieżąco o wydarzeniach poszerzających wiedzę fachową pszczelarzy.

Bibliografia – References

Źródła archiwalne

Archiwum Państwowe w Gorzowie Wielkopolskim, Heiraths – Haupt – Register z 1884 roku, zespół Urząd Stanu Cywilnego w Międzychodzie, sygn. 66/291/0/2/91.

Opracowania

Antoniewski S., *Zarys bibliografii polskiego czasopiśmiennictwa rolniczego i pokrewnego na ziemiach polskich za okres 200 lat (1755–1955)*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Rolnicze i Leśne 1960.

Buczyński E., Jung C., *Bibliografia polskiego piśmiennictwa pszczelarskiego*, Kamianka: b.w. 1987.

[Buczyński E.], *Bibliografia polskiego pszczelarstwa*, <https://gorliceiokolice.eu/wilczy-ska/pages/bpp.htm> [dostęp: 3.10.2024].

Das Bürgerbuch von Birnbaum 1668–1853, oprac. K. Hielscher, K. Rittershausen, H. Jockisch, red. C.J. Kenez, Marburg–Lahn: J.G. Herder-Institut 1982.

Encyklopedia pszczelarska, red. L. Bornus, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Rolnicze i Leśne 1989.

Grabowski B., *Otwartość pszczelarska*, „Bartnik Postępowy” 1885, nr 17/18, s. 259–260.

Grochowski T., *Zarys bibliografii pszczelniczej polskiej*, Lwów: Towarzystwo Gospodarcze Wsch. Małopolski 1926; wyd. 2: *Polska bibliografia pszczelnicza*, Lwów: Małopolski Związek Pszczelniczy 1931.

Guderska J., *Bibliografia polskiego piśmiennictwa pszczelarskiego*, w: *Hodowla pszczół*, red. A. Demianowicz, Warszawa: Państwowe Wydawnictwa Rolnicze i Leśne 1957, s. 727–747.

Jędraś S., *75 rocznica śmierci Aleksandra Kwiatkowskiego*, „Pszczelarstwo” 1989, nr 5, s. 23.

Jędraś S., *Powstanie Towarzystwa Pszczelniczego w Lesznie i jego działalność pod zaborem pruskim (część I)*, „Pszczelarstwo” 1983, nr 10, s. 21–22.

Jędraś S., *Z dziejów koła pszczelarzy w Lesznie*, Leszno: Koło Pszczelarzy 1984.

(J.P.), *Jedno z najstarszych pism pszczelarskich*, „Pszczelarstwo” 1952, nr 2, s. 21.

Karłowicz L., *Z dziejów oświaty pszczelarskiej w Polsce*, Lublin: Novum – Poli ART studio 1993.

Komierowski R., *Rys historyczny I-go dwudziestopięcioletniego istnienia Centralnego Towarzystwa Gospodarczego w W. Ks. Poznańskim do 1885 r.*, w: *Księga Jubileuszowa wydana w 50-tą rocznicę założenia Centralnego Towarzystwa Gospodarczego w Wielkim Księstwie Poznańskim, 1861–1911*, Poznań: Centralne Tow. Gospodarcze w Wielkim Księstwie Poznańskim 1911, s. 1–42.

Kostrzewski Z., *Działalność organizacji pszczelarskich w Wielkopolsce*, Poznań: Państwowe Wydawnictwo Rolnicze i Leśne 1987.

Kostrzewski Z., *Organizacja wielkopolskich pszczelarzy*, Poznań: Państwowe Wydawnictwo Rolnicze i Leśne – Oddział 1981.

Kośny L., *Krakowski „Pszczelarz”*, cz. 2, „Pasięka” 2018, nr 2, s. 58–60.

Kośny L., *Stan badań nad polskimi czasopismami pszczelarskimi*, „Studia o Książce i Informacji” 2014, t. 33, s. 109–121.

- Kośny L., *Wielkopolskie zagłębienie czasopism pszczelarskich*, cz. 1, „Pasięka” 2016, nr 4, s. 49–51.
- Kośny L., *Wielkopolskie zagłębienie czasopism pszczelarskich*, cz. 2, „Pasięka” 2016, nr 5, s. 40–43.
- Kośny L., *Wielkopolskie zagłębienie czasopism pszczelarskich*, cz. 3, „Pasięka” 2017, nr 1, s. 40–45.
- Kranowski W., *Uzupełnienie polskiej bibliografii pszczelniczej. Wydanie II. Lwów 1931*, „Bartnik Postępowy” 1934, nr 2, s. 59–60.
- Lexikon deutscher Schriftsteller und Schriftstellerinnen*, „Deutscher Litteratur-Kalender: auf das Jahr...” 1896, red. J. Kürschner, s. 1–1466.
- L.L., *Korespondencje*, „Pasięka” 1898, nr 2, s. 31–32.
- Mazak S., *Stulecie najstarszego periodyku Wielkopolski – „Pszczelarza”*, „Pszczelarstwo” 1981, nr 3, s. 16–18.
- Mendrala S., *Rozwój organizacji pszczelniczych na zachodnich ziemiach polski (ciąg dalszy)*, „Bartnik Wielkopolski” 1937, nr 8, s. 260–263.
- Nowakowski C., *100-lecie działalności Wielkopolskiej Organizacji Pszczelarskiej*, „Pszczelarstwo” 1982, nr 5, s. 18–21.
- „Organ Prowincjonalnego Towarzystwa Pszczelarzy na W. Ks. Poznańskie” R. 1: 1892, R. 2: 1893.
- Osiak F., *O pierwszych organizacjach pszczelarskich w byłym zaborze pruskim*, „Pszczelarstwo” 1957, nr 11, s. 326–327.
- Osiak F., *O początkach prasy pszczelarskiej w Polsce*, „Pszczelarstwo” 1957, nr 7, s. 212–215.
- Poznańskie, Czasopisma 1865–1914*, w: *Bibliografia historii Polski XIX i XX wieku*, t. 3: 1865–1918, wol. 2, zebrał i oprac. Zespół Pracowni Bibliografii Retrospektywnej XIX i XX wieku pod kier. S. Sokołowskiej, Warszawa: Wydawnictwo DiG 2010, s. 17–187.
- Rozmaitości*, „Bartnik Postępowy” 1883, nr 2, s. 32.
- Snowadzki G., *Geschichte des Verbandes der Großpolnischen Imkervereine*, „Posener Bienenwirt” 1929, nr 8/9, s. 141–152.
- Stagraczyński J., *Oświadczenie*, „Pasięcznik” 1887, nr 11/12, s. 152.
- Stagraczyński J., *Przedmowa*, „Pasięcznik” 1883, nr 1, s. 1–5.
- Szwejczerowa A., Groszyńska J., *Spis polskich biologicznych czasopism i wydawnictw ciągłych znajdujących się w bibliotekach polskich: materiały bibliograficzne*, Warszawa–Łódź: Warszawska Drukarnia Naukowa 1952.
- Ś.p. Franciszek Chocieszyński, „Pasięka” 1899, nr 3, s. 33.
- Tomaszewski R., *Nie tylko Dzierżon: wprowadzenie do bibliografii piśmiennictwa pszczelniczego na Śląsku*, „Biblioteka” 2011, nr 15, s. 25–55. DOI: <https://doi.org/10.14746/b.2011.15.2>
- Tomaszewski R., *Od Ostroroga do „Pszczelnictwa Współczesnego” – zarys wielkopolskiego piśmiennictwa pszczelniczego*, „Biblioteka” 2013, nr 17, s. 65–101. DOI: <https://doi.org/10.14746/b.2013.17.4>
- Turowska-Bar I., *Polskie czasopisma o wsi i dla wsi od XVIII w. do r. 1960: materiały bibliograficzno-katalogowe*, Warszawa: Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza 1963.
- Von der Redaktion*, „Der Bienenwirt” 1887, nr 1, s. 1–2.

Walerowicz S., *Z historii wielkopolskiego ruchu pszczelarskiego (część 1)*, „Pszczelarstwo” 1981, nr 6, s. 21.

Walerowicz S., *Z historii wielkopolskiego ruchu pszczelarskiego (część 2)*, „Pszczelarstwo” 1981, nr 7, s. 19.

Walerowicz S., *Z historii wielkopolskiego ruchu pszczelarskiego (część 3)*, „Pszczelarstwo” 1981, nr 8, s. 18.

Leszek Kośny, Roman Tomaszewski

Wiadomość o XIX-wiecznym polskim czasopiśmie pszczelarskim: „Organie Prowincjonalnego Towarzystwa Pszczelarzy na W. Ks. Poznańskie”

Streszczenie. Wydawany w latach 1892–1893 „Organ Prowincjonalnego Towarzystwa Pszczelarzy na W. Ks. Poznańskie” był czasopismem, o którego istnieniu wiedziało środowisko pszczelarzy. Jednak ze względu na brak znanych zachowanych egzemplarzy pismo to nie doczekało się opracowania z autopsji. Sytuacja zmieniła się wraz z odnalezieniem w zbiorach prywatnych kompletu wydanych numerów. **Celem** artykułu jest wszechstronna analiza czasopisma, pod względem zarówno jego zawartości, jak i związków z otoczeniem, tzn. nakreślenie dziejów instytucji sprawczej, miejsca wśród innych polskich czasopism pszczelarskich XIX wieku oraz w bibliografii dziedzinowej, a także prezentacja redaktorów. W pracy wykorzystano **metody**: indukcyjną i dedukcyjną, analizy krytycznej i analizy zawartości oraz bibliograficzną. **Wnioski:** „Organ...” był czasopismem dwujęzycznym. W pierwszym roku jego istnienia wersja polska była tłumaczona z niemieckiej, którą należy uznać za podstawową. W kolejnym roku nastąpił podział, każda z wersji miała oddzielnego redaktora. Ponieważ do tej pory nie odnaleziono egzemplarzy niemieckich, bezpośrednia analiza porównawcza nie jest możliwa. „Organ...” w wersji polskiej był czasopismem bardzo skromnym objętościowo i o niskim nakładzie. Szybko stał się niedostępny w wersji oryginalnej, a przekazy o nim były powielane i deprecjonowały jego wartość jako czasopisma. Pamięć o tym tytule przetrwała tylko w nielicznych bibliografiach i opracowaniach dotyczących literatury pszczelniczej. Wbrew ukształtowanemu tradycją przekazowi należy stwierdzić, że było to czasopismo ważne i to nie tylko jako organ związkowy mający za zadanie propagowanie gospodarki pasiecznej, ale przede wszystkim jako organ oficjalnej organizacji ukazujący się w języku polskim w okresie szczególnie nasilonej antypolskiej polityki państwa niemieckiego.

Słowa kluczowe: pszczelarstwo, pszczelarze, organizacje, czasopisma, bibliografia, Wielkopolska, historia, XIX wiek.

Tekst wpłynął do Redakcji 1 marca 2025 roku.

Leszek Kośny – dr nauk społecznych (dyscyplina – nauki o komunikacji społecznej i mediach), od 2014 roku kustosz w Muzeum Przyrodniczym w Jeleniej Górze. Zainteresowania badawcze: czasopiśmiennictwo pszczelarskie, historia entomologii.

Roman Tomaszewski – mgr inż., bibliotekarz dyplomowany, w latach 2011–2023 dyrektor Biblioteki Głównej Uniwersytetu Ekonomicznego w Poznaniu, obecnie na emeryturze. Zainteresowania badawcze: bibliografia, w szczególności z zakresu literatury pszczelniczej.

